

הרהורים ומחשבות בתהליך היצירה על המופע "גילה" מאת גלית ליס

התפרסם בכתב העת מחול עכשיו*

" את מסתכלת על פנים של ילד או אישה צעירה, זה אמנם יפה אבל אף פעם הם לא מספרים לך את מה שהם עברו. רק בזקנה רואים באופן כמעט גראפי מה עבר על אותו איש או אישה. דרך הקמטים ניתן לראות ולחוש אם זו דמות עצובה או שמחה. אצל כל אדם הקמטים מתפתחים אחרת, התחושה רשומה בתוך הפנים והיא מבטאת את אישיותה של הדמות"⁽¹⁾.

בחרתי לפתוח את המאמר במילים אלו של הציירת רות שלוס, אותה ראיינתי בביתה המשמש לה גם כסטודיו, בעוד היא מוקפת בפורטרטים ענקיים של זקנים, והיא בת 84. מילותיה אלה היו עבורי השראה ביצירת המופע "גילה" או, כפי שקראתי לו בתחילת התהליך של הפרויקט האמנותי שלי - "הלכתי לחפש זיקנה יפה".

במופע משתתפות נשים בשנות השבעים והשמונים לחייהן, חלקן שחקניות שהופיעו על במות ישראל והעולם - חנה ריבר, מירי לרמן-באר, מרים גבריאלי, רות גלר וחלקן נשים שאין להן רקע בימתי, אך הן היו מלאות תעוזה וסקרנות לצאת למסע זה - רות בן ישראל (כלת פרס ישראל לחקר המשפט) ותלמה דים (מורה לפסנתר שהחליטה באמצע שנות השישים לחייה לעסוק במשחק ותנועה).

על הבמה - חמש נשים עוצמתיות בחיוניותן ובבגרותן. באמצעות תנועה, וידאו, משחק, מוסיקה וסיפורי חיים, הן נוגעות בשאלות של מהות - כיצד אנו מגדירים את עצמנו? מה הופך אותנו לזקנים או לצעירים? מהי תחושת הזקנה?, האם החוקים המקובלים בחברתנו ביחס לזיקנה ולאסתטיקה שלה אכן תקפים?

בכל שיחה על המופע, חוזרת השאלה מה הביא אותי, "בחורה צעירה כמוני", לעסוק בנושא זה. התשובה כרוכה בשני אנשים יקרים ללבי - סבתי ואחי ז"ל. סבתי היקרה, אשה חזקה שנאלצה לשרוד בתנאי מחיה קשים בתקופת השואה, ולמרות זאת פנייה הקרינו תמיד אור ואופטימיות - אישה שבחרה בחיים! בביקור האחרון שלי אצלה, בבית האבות, מצאתי אותה ישובה בכסא גלגלים, גופה ופנייה רפויים, היא נראתה כמו אובייקט עטוף בעור, נטול חיוניות, וכאילו נשמתה כבר לא הייתה שם. פתאום היה לי כל כך ברור שהיא בחרה שלא לחיות יותר. הייתי אז ילדה בת עשר.

זיכרון זה עלה במלוא עוצמתו לפני ארבע וחצי שנים כאשר אחי הצעיר נפטר ממחלת הסרטן והוא בן שלושים. אופן התמודדותו עם המחלה במהלך שמונה שנים היה מעורר השראה והעלה אצלי שאלות על מהות החיים: עד כמה יש לנו אחריות לגבי אופן חיינו? מה זה נקרא "לחיות"? הרגשתי ששאלות אלה יכולות לקבל ביטוי דרך "משקפי הזיקנה".

העיסוק בזיקנה אפשר לי לזכך את סוגיית ה"בחירה" וכיצד היא משפיעה על התנהלות חייו של האדם ולאופן בו הוא בוחר לחיות את חייו, כמו גם את תקופת זקנתו. מתוך העיסוק בזיקנה הרגשתי שאני בעצם עוסקת בשאלת החיים. האתגר היה להביא סוגיות אלה לבמה ולייצגן באמצעות הפן האמנותי. נכנסתי לסטודיו עם שאלות רבות ודרך לא ברורה. התבוננתי, הקשבתי ונתנו לגוף לנוע ולסיפורים לזרום, החומרים נוצרו מתוך העבודה עם הנשים.

בתהליך האמנותי השתדלתי להיצמד כמה שיותר למציאות החיים של המשתתפות, דרך סיפוריהן האישיים. אך במקביל, מציאות זו מעוררת שאלות אוניברסאליות לגבי ההתמודדות עם החיים והזיקנה. עניין אותי לחקור את האנרגיה השונה שמביאה עימה הזיקנה, את העומק ואת פיסת החיים של הנפש הבוגרת ושל הגוף למוד השנים.

המופע מתחיל ומסתיים בהצבת המוות מול החיים ולהפך. שני אלה מצביעים על מסגרת אפשרית של מעגל החיים או על העדר מסגרת, כי הרי יתכן שהמוות אינו רק סוף. תקופת הזקנה מהווה נקודת חיבור בין השניים, היכולה להיות מוטה לאחד מהצדדים - החיים או המוות⁽²⁾, לשניהם השפעה מכרעת לגבי אופן התנהלותו של האדם. בתוך מעגל החיים מתחוללות התרחשויות שונות, אלה משקפות בו זמנית, את הקשיים המתלווים לזיקנה ואת הדרך להתמודדות עימם. היצירה הבימתית נעה בין בניית מסגרת וטשטושה ומציעה מגוון זוויות ראייה להתמודדות, כל אחד על-פי דרכו ובחירתו.

כך, על הבמה, באחד מהקטעים יוצאת אחת הנשים לבמה ורוקדת לצלילי מוסיקת הרבטיקו המתנגנת בטברנות היווניות - מקום של תשוקה ויצרים. לאורך הריקוד היא מספרת סיפור אישי בו היא מתארת את תשוקת החיים. הקטע מסתיים בשורות: "הילדים שלי נורא מתביישים בי כשאני קמה לרקוד. אמא תפסיקי, שבי! אבל הנכדים צועקים סבתא תרקדי תרקדי.... סבתא תרקדי...."

הסבתא בוחרת להקשיב לנכדים המבקשים ממנה להמשיך לרקוד ולהפסיק להקשיב ל"גדולים", נציגי הרציונל ולזרום עם הרגש, עם החיים. הנכדים מייצגים את ההקשבה הפנימית הטהורה ללא ההתניות החברתיות, זו אשר ממנה גם נובעת התשוקה - התאוה לחיים.

ההזדקנות מתרחשת בתוך קונטקסט חברתי. על הזקן להתמודד עם זהותו שלו בשני מישורים - ביחס לעצמו וביחס לזהות שבונה סביבו החברה, אשר לעיתים איננה תואמת את תחושותיו שלו⁽³⁾. בלבול זהויות זה מוצג במופע על ידי עיסוק בהיבט החיצוני - אסתטיקת הגוף המתבגר, בהיבט הפיזי-תפקודו של הגוף המתבגר ובהיבט הפנימי - הנפש של האשה המתבגרת ורוחה. הדיסוננסים בין האלמנטים האמנותיים השונים המרכיבים את התמונה המלאה על הבמה ממחישים זאת.

באחד מקטעי המופע, אחת הנשים יוצאת למרכז הבמה בהליכה יומיומית ומציירת עיגול על הרצפה. היא נכנסת לתוכו ומבצעת את תרגילי הבוקר שלה העוסקים באיזון הגוף, תרגילים הדורשים התארגנות גופנית מורכבת אותם היא נוטה לעשות מידי יום. הקטע מבוצע על רקע הטקסט הבא: "הזקנה באה מבחוץ אלינו. יש כאן עניין של שטיפת מוח של החברה ואנחנו מקבלים את הדין ולא נלחמים. אני נלחמת. את לא מתארת לך, אני מרגישה כמו דון קישוט. זה במכולת, שמסתכלים דרכך ולא משרתים אותך. אותו הדין אצל הירקן או בחנויות אחרות שקרה לי כמה וכמה פעמים שפתאום נכנסת איזו חתיכה עם שיער בלונדיני צבוע ושדיים שופעות והוא פשוט עוזב אותי באמצע, סתם ככה, עם המוצרים ביד ועובר לשנייה. ואני יצאתי מהחנויות האלה ואני לא נכנסת שוב אליהם."

פעם, קרה לי פעם אחת שאני כמעט הרבצתי מכות רצח לנהג מונית. הוא חטף ממני שטיפה כל כך, אני לא זוכרת מה אמרתי לו. זה התחיל מזה שהוא העיר איזו הערה בכניסה ואני השתדלתי לא להגיב ואז הגבתי, ואז הוא אמר אה... את גם שומעת?"

הטקסט מבטא את הפער בין היחס הסטריאוטיפי-השלילי של החברה כלפי האדם הזקן והתעלמותה מקיומו, מול תחושתו הפנימית, עימה הוא נאלץ להתמודד אל מול החברה. לעומת הטקסט, הפן התנועתי מבטא את הקבלה וההשלמה של אותה אשה אשר אומרת דרכו-אני כאן כפי שאני, או שאני אפול או שאני אצליח לעמוד. תרגילי האיזון והתנועה מראים את האישה במלוא הדרה על הבמה בשל האנושיות שבה - זהו רגע של כנות הגוף החושף את רעידות הרגליים והבעת הריכוז שלה. היא איננה מוותרת ונלחמת על כבודה תוך שהיא מציירת עיגול על הבמה כאקט המסמן טריטוריה, כמו מבקשת למחות על שלילת הזכויות של הזקן ועל העדר הזכות לקיום בכבוד⁽⁴⁾.

השפה התנועטית במופע "גילה" בנויה ממשפטי תנועה מובנים של תנועות ומחוות יומיומיות ומאימפרוביזציה. האימפרוביזציה נובעת לעתים מתוך תחושה פנימית של המשתתפות, ולעתים מתוך עולם דימויים נרחב של תאור רגשות, רגעים מהחיים, דימויים גופניים ועוד. שפה זו מחדדת את

הזהות האישית של כל אחת מהנשים, בעיקר לנוכח העובדה שאף לא אחת מהן הינה רקדנית מקצועית, ולכן מכלול התנועה הינו אישי ומיוחד לה. כמו כן, התנועה מציגה את היכולות הפיזיות והתנועתיות של אותן נשים הנחשבות לזקנות, ובכך אני מבקשת להטיל ספק במוגבלות הגופנית והתנועתית הכללית המיוחסת לזיקנה.

לקראת סיום המופע נעות המשתתפות על מעין מסלול של תצוגת אופנה באופן איטי במיוחד, אך זו אינה תצוגת אופנה של אידיאל היופי המקובל אלא של הנפש של אותן מבוגרות ורוחן, האומרת כבוד לקמט. לצד התהליך הפיזי של בגידת הגוף מתקיימת בו זמנית אסטטיקה פסיכו פיזית, השראה לכך שאבתי מציורי המבוגרים של שלוס על הזיקנה ומספרו של גדעון עפרת "דפוס היופי-שיחות עם הגמד", הבוחן את מושג היופי ורואה בו צירוף תנאים פיזיונומיים וקרינה רוחנית. פנימית⁽⁵⁾. בספר אומרת אישה לבן זוגה הקשיש - "...ככל שאתה מתבגר אתה הופך יפה יותר", ומוסיפה דברים על אודות "רוח", או "אור פנימי", או "הרמוניה פנימית", או "תבונה" המאירים את דמותו מתוכה ותורמים ליופי⁽⁶⁾.

גישה זו הביאה אותי להתבונן בזקנה בצורה דומה, תוך כדי שהוספתי את המימד הקינטי. שלוס אומרת שהתחושה רשומה בפנים, טענתי היא שהתחושה רשומה לא רק בפנים אלא גם בגוף ובתנועה. הפנים הגוף והתנועה מהווים מכלול אשר יחד מבטאים את אישיות האדם. חיזוק לגישה זו ניתן למצוא בספרו של ברש "דמות האדם בתולדות האמנות", הגורס כי חוויות החיים ותכונות האופי

אינן קבועות, הן חולפות, אך שעה שהאדם מתנסה בהן, הן ממלאות אותו ועולות מכל אחת מתנועותיו ומשתקפות בהבעת פניו. חוויות אלה מהוות לרב את סימני ההיכר של הדמות. ברש טוען שאמנות המבקשת להביע חוויות אלה, חייבת לשים לעצמה ערכים אסתטיים שונים מאלה הנאמנים להרמוניה הצרופה הפועלת מתוך יחסים וחוקים ברורים ומקובלים⁽⁷⁾.

במופע "גילה" בחרתי להגיב לזקנה מתוך נקודת התבוננות המשקפת את אופן התנהלותן של נשים אלו, בחיים - כל אחת כאינדיבידואל המכיל בתוכו שפע של חוויות. ההיסטוריה האישית מנציחה את עצמה על פניהן וגופן של הנשים והיא אשר מייצגת את "היפה". זוהי תבנית בסיסית להתבוננות אשר מופע זה מבקש להציג.

תהליך העבודה לא היה יכול להתקיים לולא מעורבותן המלאה של הנשים בתהליך היצירה. תהליך זה לווה באינסוף התרגשויות, אתגרים פיזיים ובינאישיים. נחשפתי לתשוקה הגדולה שלהן לעשייה אמנותית יצירתית. הנשים הגיעו לחזרות שלוש פעמים בשבוע במשך יותר משנה. במהלך העבודה, המשתתפות נחשפו לשפה חדשה - שפת התנועה. יכולתי להבחין בשיפור תהליך הלמידה התנועתית וביכולת להסתגל לשינויים, כמו כן טווח התנועה שלהן גדל. כרקדנית לשעבר, אני מכירה היטב את תחושת התרוממות הרוח כאשר מתקיים חיבור בין הגוף והנפש, אך במסע אמנותי זה הייתי עדה לתהליך מדהים שבו הגוף הבוגר מרומם את הנפש ונוטע בה חיוניות.

אני מוקירה תודה גדולה לנשים מופלאות אלו השותפות ליצירה, על היותן, על חיוניותן, על תבונתן, על שהראו לי את כוחה של הבחירה בחיים ועל שהראו לי זקנה יפה מהי. דרכן למדתי תחושה חדשה של זמן, למדתי להוקיר את הסבלנות, הקשב והכנות אשר אפשרו לי ללדת את המופע "גילה".

אסיים בשאלה הגדולה: "האם אמנות יכולה לשנות?". אינני יודעת את התשובה לכך. אוכל רק לומר שמהרגע שבו המופע "גילה" מתחיל, הקהל נע בין צחוק לבכי ומגיב בהתרגשות גדולה ובאמפטיה לנשים הנעות על הבמה ולמה שהן מייצגות. השם גילה משקף את הרוח של אלה שבחרים לרקוד את החיים בכל גיל. הוא מכיל בתוכו את השמחה והגילוי - התורמים לחיים חיוניים.

הערות:

- 1 - מתוך ריאיון עם הציירת רות שלוס , (28.11.2006)
- 2 - י. בריק, הפוליטיקה של הזקנה, הוצאת אשל ואדום, 2002, עמ' 46-47.
- 3 - י. בריק, זקנה בקו העוני, אשל ואדום, הוצאת חידקל, תל-אביב, 2002, עמ' 150.
- 4 - העדר הזכות לחיות בכבוד חברתי וכלכלי מתבסס על הדעה שקיים תהליך הזדקנות גנרטיבי. זהו רק אחד מהגורמים המשפיעים על ירידת מעמדו של הזקן בחברה ועל אי יכולתו להתקיים בכבוד. ראה: בן ישראל, מי מפחד מהגיל השלישי, אשל ועם עובד, 2004, עמ' 21-27. האתיקה של הזיקנה מבקשת הכרעה על-פי הגוף ונפש כאבני הבוחן לגבי מיקומו של כל זקן במצב זה. ראה: י. בריק, הפוליטיקה של הזקנה, הוצאת אשל ואדום, 2002, עמ' 46-47.
- 5 - ג. עפרת, דפוסיו היופי- שיחות עם הגמד, הקיבוץ המאוחד, 1998, עמ' 22.
- 6 - שם, עמ' 22.
- 7 - מ. ברש, דמות האדם בתולדות האמנות, מוסד ביאליק, ירושליים, 1992, עמ' 35.

*המאמר התפרסם בוריאציות שונות : מגזין דורות גיליון ספטמבר 2010 / כתב העת מחול עכשיו 21, 2012 / שנתון "שירת המדע 2013", מכון ויצמן .